

ਕਹਾਣੀ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ

ਹਰਚੰਦ ਦੀ ਜਾਗ ਅੱਜ ਵੀ ਸੰਦੇਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨੇ ਉਠਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਘਰਵਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਪਈ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਵੀ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਉਹੀ ਉਹਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।

ਉਹਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਨਾ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਗਿਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਦੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕੇਹਰ ਦੇ ਘਰੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਨਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦੇਵੇ ਪਰ ਉਹਨੇ ਲੰਮੀ ਸੋਚੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਜੇ ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹਰਚੰਦ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਦੇ ਕੀ-ਕੀ ਅਰਥ ਕੱਢੇਗਾ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਈ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਉਠੀ। ਉਹਨੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ 'ਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਚਾਹ ਧਰ ਦਿੱਤੀ। ਚਾਹ ਉਬਲੀ। ਉਹਨੇ ਦੁੱਧ ਪਾਇਆ। ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਹਰਚੰਦ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਨੌਵਾਂ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਜਿਥੇ ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਚਾਹ ਪੀਣ ਵੇਲੇ ਕਾਹਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਕਦਮ ਗਿਲਾਸ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਦਾ। ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕੇਹਰ ਦੇ ਘਰੇ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਉਹ ਸਮਝਾ ਕੇ ਤੋਰਦੇ, ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਖੇਤ ਕੰਮ ਕਰਦਾ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਖੇਤ।

ਉਹ ਕੇਹਰ ਨਾਲ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਕੇ-ਪੁੱਕੇ ਪੈਸੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਥ ਘੁੱਟ ਕੇ ਖਰਚ ਕਰਦੀ। ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਕੀੜੀ ਦੇ ਰਾਹ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰਦਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਘਰ ਸ਼ਾਇਦ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕੇਗਾ ਪਰ ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੇ ਸੰਕੋਚ ਨੇ ਉਹਦਾ ਇਹ ਫ਼ਿਕਰ ਵੀ ਮਨ 'ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਘਰਵਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਏਨੀ ਸੋਹਣੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਸਾਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਹਦੇ ਘਰਵਾਲੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਹਰਚੰਦ ਸੋਚਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਨੇ ਉਹਦੀ ਆਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਭੈਣਾਂ ਹੋਰ ਸਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਓਹਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਫੌਜ 'ਚੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਆ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਪੱਕਾ ਘਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਪੈਸੇ ਉਹਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਫਾਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ 'ਤੇ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਲੱਗਣਗੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁੱਤ ਗੁਰਨਾਮ ਦੇ ਕਹੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਉਹ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਸਿਉਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਵੀ। ਆਪ ਉਹ ਲੰਬੀ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਵੀ। ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਆਪ ਰੀਝ ਨਾਲ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਉਹਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਘਰ 'ਚ ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝਾਕੀ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਗੁਰਨਾਮੇ ਉਹਨੂੰ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਰੇਸ਼ਮਾ! ਸੰਭਲ ਕੇ ਰਹੀਂ। ਜਿਹੜੀ ਲੀਹ ਵੱਡਾ ਧੀ-ਪੁੱਤ ਪਾ ਜੇ, ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛੋਟੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਜੇ ਤੂੰ ਪੱਲਾ ਬੋਚ ਕੇ ਤੁਰੀ, ਇਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਬਣ ਜਾਣਗੀਆਂ।'

ਗੁਰਨਾਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਡੂੰਘੀ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਮਨ 'ਚੋਂ ਉਠਦੇ ਉਮੰਗਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਕੇ ਰੱਖਦੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਮਨ ਡੋਲਦਾ, ਉਹਦੇ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ।

ਮਾਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵੇਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਗੱਲੀ-ਬਾਤੀ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਬੱਸ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਦੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿ ਗੇ। ਆਉਣ ਸਾਰ ਤੇਰਾ ਵਣਜ ਕਰਾਂਗੇ। ਛੋਟੀਆਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀਆਂ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀਆਂ।'

ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਅੱਠ ਪਾਸ ਕਰ ਗਈ ਸੀ।

ਜਬਰੇ ਕੀ ਪੱਤੀ 'ਚ ਇੱਕ ਦਰਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਾਉਂਦੀ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਹੋਰ ਕੁੜੀਆਂ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਲਾ ਕੇ ਹਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਜਨਾਨੇ ਸੂਟ ਉਹ ਕੱਟ ਕੇ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਦਰਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੂ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸੀ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਦਰਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੇ ਚਾਰ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਦਰਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੂ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮਾ ਆਪਣੇ ਵਰਗੀ ਲਗਦੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਦੱਸਣ ਵੇਲੇ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਝਿੜਕਦੀ ਵੀ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਸਾਰਾ ਉਹਨੂੰ ਚਾਅ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਆਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦੀਆਂ, ਉਹਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਅੱਤੋ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਖ ਲੋ! ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਐ। ਲਾਈ ਕਹੇ ਜੇ ਦੇ ਮਗਰ... ਹੁਣ ਚਲੋ ਵੀਹ-ਤੀਹ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੰਜ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਈ ਐ।'

'ਨੀਂ ਹੌਲੀ ਬੋਲ ਭੈਣੇ! ਆਪਾਂ ਕੀ ਲੈਣੈ। ਅਗਲੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਚਿੱਤ ਮੰਨਿਆ ਵਿਆਹ ਤੀ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੁਣ ਲੇ। ਗੱਲ ਦੇਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਹੋ ਜੂ।' ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਨੇ ਅੱਤੋ ਦਾ ਅੱਗਾ ਵਗਲਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਗੱਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘੁੰਮ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨਾਲ ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ, ਲੋਕ ਵੇਖਦੇ ਈ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ।

ਹਰਚੰਦ ਕੇਹਰ ਕੇ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਛੇੜਦੇ, 'ਹੋਰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਹਾਂ! ਕੀ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਐ?'

'ਹਾਲ-ਚਾਲ ਜਹੇ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਓਹੇ ਜੇ ਹੁਣ ਐ,' ਹਰਚੰਦ ਭੋਲਾ ਬਣਦਾ।

ਪਰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਸਾਲਿਆ! ਹੂਰਾਂ ਪਰੀ ਵਿਆਹ ਲਿਆਇਆ ਹਾਲ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਆਲੇ ਈ ਐ ਤੇਰੇ।'

'ਚਲ ਦਿਨ ਈ ਕੱਟਣੇ ਐ,' ਹਰਚੰਦ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲਗਦਾ। ਪਰ ਛੇੜਨ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਸਾਲਿਆ! ਦਿਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਟਦੇ ਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਝੇ ਮੱਥੇ ਆਲੀਆਂ ਮਿਲੀਐਂ। ਤੇਰੇ ਆਲੀ ਤਾਂ ਗੈਂਸ ਆਂਗੂੰ ਜਗਦੀ ਐ... ਸਾਲਾ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਨ ਦਾ।'

ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕੇਹਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਟੈਣੀ ਵੀ ਛੇੜਦਾ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਖੇਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਬਿੰਦੇ-ਝੱਟੇ ਗੱਲ ਰੇਸ਼ਮਾ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਓ ਚੰਦ! ਤੇਰੇ ਘਰਆਲੀ ਨਖ਼ਰੇ ਜੇ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਨੀਂ ਕਰਦੀ?'

'ਨਖ਼ਰੇ ਓਹਨੇ ਕੀ ਕਰਨੇ ਐਂ। ਆਪਾਂ ਕਦੇ ਵੱਧ-ਘੱਟ ਕਿਹਾ ਈ ਨੀਂ ਓਹਨੂੰ। ਆਥਣੇ ਟੈਮ-ਸਿਰ ਜਾਈਦੈ। ਉਠ ਕੇ ਆ ਜਾਈਦੈ। ਹੁਣ ਜੁੱਤੀਆਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਹੀ ਪੈਣਗੀਆਂ ਨਾ।'

'ਇਹ ਤਾਂ ਫੇਰ ਜਮਾਂ ਖੂਹ ਪੱਟੀ ਜਾਨੈਂ ਤੂੰ ਆਵਦੇ ਵਾਸਤੇ। ਆਦਮੀ ਨਰਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੀਵੀਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ... ਛਿਤਰੋਲ ਕਰੇ ਮੀਨ੍ਹੇ-ਵੀਹ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਬਹਾਨਾ ਜਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਅਗਲੀ ਫੇਰ ਸੋਚਦੀ ਐ ਬਈ ਹੈਗਾ ਕਣ-ਕੰਡਾ ਏਹਦੇ 'ਚ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗਧਾ ਬਣ ਜਾਂਦੈ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਮਿੱਟ ਲਾਉਂਦੀ ਐ ਬਥੂਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ।'

'ਚਲ ਗਧੇ ਬਣਨਾ ਹੋਇਆ, ਗਧੇ ਬਣ ਜਾਂ ਗੇ। ਹੁਣ ਗਧੇ ਆਂਗੂੰ ਤੇਰਾ ਵੀ ਭਾਰ ਢੋਈ ਜਾਨੈਂ ਆਂ। ਓਹਦਾ ਭਾਰ ਢੋਅ ਲਾਂ ਗੇ। ਤੇਰੇ ਭਾਰ ਢੋਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਈ ਐ। ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਤੀਵੀਂ ਤਾਂ ਆਵਦੀ ਐ।'

'ਹੁਣ ਸਾਲਿਆ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਆਵਦਾ ਨੀਂ? ਕਦੇ ਮਾੜਾ ਸਮਝਿਆ ਤੈਨੂੰ? ਇਕੋ ਭਾਂਡੇ 'ਚ ਤਾਂ ਖਾਈ-ਪੀਈ ਜਾਨੇ ਆਂ। ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਘੁੱਟ ਲਵਾਈ ਦੀ ਐ ਤੈਨੂੰ। ਆਵਦੇ ਕੱਪੜੇ ਕੈ ਵਾਰੀ ਦਿੱਤੇ ਐ ਤੈਨੂੰ' ਟੈਣੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਨਾ ਹੁਣ ਜੇ ਦਰਿਆਤ ਰੱਖੋਂਗੇ, ਫੇਰ ਕਿਹੜਾ ਕੁਛ ਘਟ ਜੂ ਮੇਰਾ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ। ਹੁਣ ਜਾਨ ਤਾਂ ਥੋਡੇ ਖੇਤ ਖਪਾਈਏ, ਕੱਪੜੇ ਮੈਨੂੰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇਣਗੇ?'

ਟੈਣੀ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਟੈਣੀ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਸਾਲਿਆ! ਖਾਸੀ ਮੱਤ ਦੇ ਤੀ ਓਏ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆ ਕੇ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਬੋਲਿਆ ਨੀਂ ਸੀ ਆਏਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਹਾੜੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਗਿਆ।'

ਆਥਣੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਘਰਵਾਲੀ ਉਹਤੋਂ ਖੇਤ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਛੇਤੀ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਠੇਕਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਵੱਧ ਮੰਗੀ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹਿੰਦਾ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਲੀੜੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਂਦੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੁੜੀਆਂ-ਬੁੜੀਆਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮਾ ਵਰਗੀ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ।

ਹਰਚੰਦ ਕੇ ਘਰ 'ਚ ਉਹਦੇ ਦੋ ਭਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਇਕੱਠੀ ਪੱਕਦੀ। ਪਰ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਸੱਸ ਰੇਸ਼ਮਾ ਕੋਲ ਆਏ ਪੈਸੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਲਾਉਂਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੋਇਆ ਲਗਦਾ, ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਉਹਤੋਂ ਫੜ ਲੈਂਦੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਰੇਸ਼ਮਾ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਜੇ ਆਪਾਂ ਐਂ ਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਗਾਹਾਂ ਦਾ

ਬਣਨਾ ਕੁਛ ਨੀਂ।’

ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਜਚ ਗਈ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਪੇਕੀਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹ ਖਾਸੇ ਦਿਨ ਲਾ ਕੇ ਆਈ ਤਾਂ ਸੱਸ ਉਹਦੇ ਗਲ ਪੈ ਗਈ, ‘ਐਨੇ ਦਿਨ ਤੂੰ ਓਥੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਏਥੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਆਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਵਿਹੜਾ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ‘ਤਾ।’

ਰੇਸ਼ਮਾ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਮੈਂ ਬਥੇਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਆਂ। ਅਜੇ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਂ, ਕਢਾ ਪਹਿਲਾਂ ਲੈਨੇ ਓ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਫਾਇਦੈ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਮਰਨ ਦਾ।’

‘ਅੱਛਾ! ਏਹ ਗੱਲ ਐ।’ ਉਹਦੀ ਸੱਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਝਾਕਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਨਾ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਖ਼ਸਮ ਦੇ ਵਿਆਹ ‘ਤੇ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਰਚ ਕੀਤੇ? ਅਗਲਿਆਂ ਦੇ ਮੋੜਨੇ ਨੀਂ ਪੈਸੇ?’

ਰੇਸ਼ਮਾ ਫੇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝੁਕੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਓਹਦੇ ਵਿਆਹ ‘ਤੇ ਜੇ ਖਰਚ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੈ। ਐਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗੇ ਉਹਨੂੰ ਠੋਕੇ ‘ਤੇ ਰਲੇ ਨੂੰ। ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਸਿਟਦਾ ਰਿਹੈ।’

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੋਲਣੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟੀਆਂ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਉਹ ਠੰਢੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਰ ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੀ ਸੱਸ ਗੱਲ ਦਿਲ ਨੂੰ ਲਾ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਜਿਉਣੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਏਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਾਹਾ ਵੱਢ ਇੱਕ-ਦੋ ਦਿਨਾਂ ‘ਚ। ਮੈਂ ਨੀਂ ਏਹ ਨਾਲ ਰੱਖਣੀ। ਐਂ ਮੂਹਰੇ ਬੋਲਦੀ ਐ, ਜਿਵੇਂ ਠਾਣੇਦਾਰਨੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਜੇ ਰੱਬ ਨੇ ਮੂੰਹ-ਮੱਥਾ ਦੇ ‘ਤਾ, ਹੁਣ ਗਲ ਤਾਂ ਨੀਂ ਪੈਣਾ ਹਰੇਕ ਦੇ।’

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਕੌਰਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੈ-ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜਗਤੇ ਬਾਣੀਏ ਦਾ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵੱਟੇ ‘ਚ ਇੱਕ ਕਮਰਾ, ਉਹਦੇ ਮੂਹਰੇ ਵਰਾਂਡਾ ਅਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਵਿਹੜਾ ਉਹਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਆਪ ਲਵਾ ਲਏ ਸਨ।

ਉਹਦੇ ਅੱਡ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਟੈਣੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਹਰਚੰਦ ਸਿਹਾਂ! ਬਹੂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਤੇਜ਼ ਐ। ਨਾਲੇ ਸਿਆਣੀ ਵੀ ਨਿਕਲੀ। ਸਾਂਝੇ ਘਰ ‘ਚ ਤਾਂ ਕੱਖ ਪੱਲੇ ਨੀਂ ਸੀ ਪੈਣਾ ਤੇਰੇ। ਹੋਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਲੰਘਾ ਕੇ ਵੀ ਏਹੋ ਕੁਛ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੈਰ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ ਤੇਰੇ। ਲਾਲਾ ਜੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਲਾ ਤੰਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੀਂ। ਐਨੇ ਚਿਰ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਹੋਇਐਂ, ਜਮਾਂ ਨੀਂ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੇ ਤੈਥੋਂ।’

ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਟੈਣੀ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਿਆ।

ਪਹਿਲਾਂ ਟੈਣੀ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਪੌਂਗ ਲਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਪੌਂਗ ਲਾਉਂਦੇ। ਸ਼ਰਾਬ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕੱਢਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਦਿਨ ਛਿਪੇ ਪਹਿਲਾ ਪੌਂਗ ਲਾਉਂਦੇ। ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਚਾਰ ਪੌਂਗ ਉਹ ਪੀ ਲੈਂਦੇ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਤੜਕੇ ਹਰਚੰਦ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਲੈਂਦੀ। ਵਿਹੜਾ ਸੰਭਰਦੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝੀ ਟੂਟੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀ। ਦੋ ਤੌੜੇ ਭਰ ਕੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਦਾ ਟੱਬ ਵੀ ਭਰ ਲੈਂਦੀ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਣ ਲਗਦੀ। ਆਥਣ ਤੱਕ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਕੁੜੀਆਂ-ਬੁੜੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਵੀ ਵਟਾ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹਦੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹਨੂੰ ਬੈਠੀ-ਬੈਠੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਓਹਤੋਂ ਕੁਛ ਪੁੱਛਦੀ, ਉਹ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜਗਤੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ‘ਤੇ ਆਪ ਗਈ। ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਫੜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪਰਚੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜਗਤਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਢਿਲਕੀ ਐਨਕ ਰਾਹੀਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਝਾਕਿਆ। ਉਹਨੇ ਪਰਚੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਰਕਮ ਦਾ ਵਿਆਜ ਕਿੰਨਾ ਲੈਨੇ ਓ ਤੁਸੀਂ?’

ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕਦਮ ਕੰਬ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਲੈਨੇ ਆਂ, ਸੋਥੋਂ ਢਾਈ ਲਵਾਂਗੇ। ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਜਗਤੇ ਕਾ ਵਿਆਜ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਐ। ਹੋਰ ਸਸਤੇ ਪੁੱਛ ਲੈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ। ਆਪਾਂ ਹਰੇਕ ਮੀਨੂੰ ਵਿਆਜ ਮੋੜੀ ਚਲਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਸਲ ਪੈਸੇ ਵੀ।’

ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਜਚ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੈਸੇ ਕੀਹਤੋਂ ਲਵੇ। ਉਹ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰੇਸ਼ਮਾ ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਇੱਕ ਲਫੜ ਵੀ ਉਹਦੇ ਮੂਹਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਿਆ।

ਟੈਣੀ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਾਰੂ ਪੀਣ ਲੱਗੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਉਂ ਤਾਂ ਥੋਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਜੀ, ਏਹ ਆਦਤ ਨਾ ਪਾਓ ਤੁਸੀਂ। ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਗੁੜ ਐ। ਹੋਰ ਘੋਲ ਲੈਣਗੇ ਚਾਰ ਭੇਲੀਆਂ। ਏਸ ਗੱਲ ‘ਚ ਥੋਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਊ। ਏਹ ਕੀ ਪਤੈ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਕਹੇ ਜੇ ਨਾਲ ਰਲਣਾ ਪੈ ਜੇ।’

ਹਰਚੰਦ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੈਣੀ ਨਾਲ ਦਾਰੂ ਪੀਂਦਾ। ਆਥਣੇ ਉਹ ਟਿਊਬਵੈਲ ਵਾਲੇ ਕੋਠੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਟੈਣੀ ਅੰਦਰੋਂ ਦਾਰੂ ਪਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਆਵਦੇ ਗਿਲਾਸ ‘ਚ ਸ਼ਰਾਬ ਘੱਟ ਪਾਉਂਦਾ। ਹਰਚੰਦ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤੌੜ ਦੀ ਬੋਤਲ ਰੱਖੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹਦੇ ‘ਚੋਂ ਚੱਕਵਾਂ ਜਿਹਾ ਪੌਂਗ ਪਾ ਕੇ

ਲਿਆਉਂਦਾ। ਹਰਚੰਦ ਪੀ ਕੇ ਇਕਦਮ ਤਰਾਰੇ 'ਚ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਪਿੱਛੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਟੈਣੀ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਆਪਾਂ ਕੱਠੇ ਤਾਂ ਪੀਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨੀਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਖੇ ਥੋਡੇ ਤਾਂ ਪੈਰ 'ਤੇ ਡੁੱਲੀ ਮਾਣ ਨੀਂ। ਐਨਾ ਤਕੜਾ ਜੁਆਨ ਐਂ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਗਟਿਆ ਕਰ।' ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਰਚੰਦ ਖਾਸੀ ਪੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਟੈਣੀ ਉਹਨੂੰ ਸਕੂਟਰ 'ਤੇ ਛੱਡਣ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਨਾਲ ਅਧੀਆ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਰਚੰਦ ਨਾਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਬੀ ਜੀ! ਸਾਸਰੀ ਕਾਲ।'

ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਉਹਦੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਗਿਲਾਸ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਟੈਣੀ ਨੇ ਇੱਕ ਗਿਲਾਸ ਡੋਲ ਕੇ ਉਹਦੇ 'ਚ ਪੈਂਗ ਪਾਇਆ। ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਲੈ ਛੋਟੇ ਭਾਈ! ਪੀ ਫੇਰ।'

ਹਰਚੰਦ ਪੀਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਓਸੇ ਜੂਠੇ ਗਿਲਾਸ 'ਚ ਆਪ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਭਾਬੀ ਦਾਲ ਦੀ ਕੌਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਈਂ ਮਾੜੀ ਜੀ।'

ਉਹ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਤਾਂ ਟੈਣੀ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਭਾਬੀ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਐਂ ਵੜ ਗੀ ਮੇਰੇ ਆਏ ਤੋਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਚੋਰ ਉੱਚਕਾ ਹੁੰਨਾਂ। ਹਰਚੰਦ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਦਾ ਰਲਿਐ ਸਾਡੇ ਨਾਲ। ਜਮਾਂ ਘਰ ਆਲੀ ਗੱਲ ਐ ਸਾਡੀ।'

ਰੇਸ਼ਮਾ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ। ਖੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਟੈਣੀ ਵੱਲ ਉਹਦੀ ਪਿੱਠ ਸੀ। ਟੈਣੀ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਭਾਬੀ! ਜਗਤੇ ਕੇ ਪੈਸੇ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਮੋੜ ਦੇ ਆਪਾਂ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ, ਬਾਈ ਨੇ ਦੱਸਿਐ। ਉਹ ਤਾਂ ਵਿਆਜ ਈ ਢਾਈ ਰੁਪਏ ਸੈਂਕੜਾ ਲੈਂਦੈ। ਐਨਾ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਲੱਗ ਗੇ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਲਾਹਾਂਗੇ ਪੈਸੇ। ਉਹਤੋਂ ਸਾਰੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਪਰਚੀ ਬਣਵਾ ਲਿਆਇਓ। ਆਪੇ ਦੇ ਦੂ ਮੈਂ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਟਾ ਦਿਓ ਸਾਨੂੰ ਤੁਸੀਂ। ਅਸੀਂ ਵਿਆਜ-ਵੂਜ ਨੀਂ ਲੈਣਾ ਉਹਦੇ ਆਂਗੂੰ।'

ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਉਹਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਭਰਿਆ। ਉਹਨੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਹਰਚੰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਪੀ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਚਲੇ ਵਿਆਜ ਦਾ ਕੀ ਐ। ਨਾ ਮਿਲੂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਛ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ।

ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਫੇਰ ਲੰਘੇ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਖੇਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਹਰਚੰਦ ਖੇਤ ਸੀ। ਉਹ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਪੈਂਗ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸਾ ਚਿਰ ਲੱਗੂ। ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।

ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਨੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਸਮਾਂ ਨੇ ਤੋਂ ਟੱਪ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰੇਸ਼ਮਾ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ। ਉਹਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਮੰਨੀ। ਉਹ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਈ ਤਾਂ ਟੈਣੀ ਉਹਦੇ ਮਗਰੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ, 'ਭਾਬੀ! ਜਗਤੇ ਤੋਂ ਪਰਚੀ ਬਣਵਾ ਲੀ ਕਿ ਨਹੀਂ?'

ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਬਣਾਈ ਨੀਂ ਅਜੇ।'

'ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਬਣਵਾ ਲਿਆਈਂ ਫੇਰ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਨੇ ਗੀਜੇ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗੁੱਟੀ ਫੜਾਉਂਦਾ ਬੋਲਿਆ, 'ਆਹ ਤਾਂ ਮੱਥੇ ਮਾਰੀਂ ਓਹਦੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ। ਬਾਕੀ ਦੱਸ ਦੀ ਕਿੰਨੇ ਨੇ... ਪੈਸੇ ਮੋੜਨੇ ਹੋਏ ਮੋੜ ਦੀਂ, ਨਹੀਂ ਮੋੜਨੇ ਨਾ ਮੋੜੀਂ। ਖੱਸ ਸਿੱਧੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰੱਖੀਂ ਮੇਰੇ ਵੰਨੀਂ।'

ਉਹਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਭੜਕੀ। ਉਹਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁੰਡੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਘੋਟਣਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਿਰ 'ਚ ਮਾਰੇ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗੁੱਟੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਹਨੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਟੋਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਾਰੇ ਪਰ ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹਨੇ ਜੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਬਹੁਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਹਿਣਗੇ, ਬਹੁਤੇ ਟੈਣੀ ਨੂੰ। ਉਹਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਕੋਈ ਨਾ ਜੀ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ, ਅਸੀਂ ਕਰਲਾਂਗੇ ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਪਤਾ ਨੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੋਊ।'

ਟੈਣੀ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ, ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਆਣੀ ਐਂ। ਉਹ ਤੁਰ ਆਇਆ। ਘਰ ਤੱਕ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹਨੇ ਜੋ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਜੇ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਹਰਚੰਦ ਖਾਸੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਉਠ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਉਹਦੇ ਪੱਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ਵੀ। ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਨਾ ਬੋਲੇ।

ਹਰਚੰਦ ਤੜਕੇ ਟੈਣੀ ਦੇ ਪਿਉ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਤਾਇਆ! ਆਹ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਟੈਣੀ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੀਂ।'

'ਇਹ ਕਾਹਦੈ?'

'ਏਹ ਤਾਂ ਓਸੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਂ ਤੂੰ', ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਨਾ ਫੇਰ ਵੀ ਏਹ ਕਾਹਦੈ?’

‘ਏਹ ਤਾਂ ਤਾਇਆ ਤੂੰ ਫੇਰ ਓਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦੈਂ। ਇਹ ਤੂੰ ਓਸੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਂ।’

ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਟੈਣੀ ਘਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ ਫੇਰ ਪੁੱਛ ਲਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ, ‘ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਆਲੇ ਖੇਤ ਵਗ ਜਾ ਤੂੰ।’

‘ਤਾਇਆ! ਖੇਤ ਬਥੇਰਾ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਖੇਤ ਈ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਆਂ। ਪਰ ਟੈਣੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੇਤ ਜਾਣ ਜੋਗਰਾ ਛੱਡਿਆ ਨੀਂ। ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਥੋਡੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਾਧੂ ਛੁੱਟੀ ਨੀਂ ਸੀ ਕਰੀ ਕਦੇ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤਕਾਉਣ ਤੱਕ ਗਿਐ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ ਉਹਨੇ....ਪਿੱਠ ਕਿਵੇਂ ਤਕਾਈ ਦੀ ਐ, ਏਹ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਓਹਨੂੰ....ਸਾਡੇ ਕਿਹੜਾ ਕਿੱਲੇ ਰੁਲ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਤੇ ਮੇਰੇ....ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਨੂੰ ਬੂ-ਕੁਰਲਾਹਟ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਥੋਡੇ ਘਰੇ।’

‘ਨਾ ਅਹੇ ਜਾ ਹੋਇਆ ਕੀ....?’ ਕੇਹਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਨਾ ਹੁਣ ਤਾਇਆ ਮੈਂ ਏਹ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦਾਂ....ਅਜੇ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਐ? ਹੁਣ ਜੇ ਕੋਈ ਥੋਡੇ ਘਰੇ ਆ ਕੇ ਥੋਡੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਦੇ ਕੇ ਜਾਊਗਾ? ਉਹ ਵੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਘਰੇ ਨਾ ਹੋਵੋਂ।’

ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨ ਇਕਦਮ ਉਛਲਿਆ। ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਉਹਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਆਈ ਪਰ ਲੰਬੀ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਹਰਚੰਦ ਦੇ ਫਹੁੜਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਾਰੇ। ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਟੈਣੀ ਦੀ ਹਰਕਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲਣ ਜੋਗਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰੇ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰਚੰਦ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਕੇਹਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਚੰਦ ਸਿੰਹਾਂ! ਐਂ ਨਾ ਕਰ। ਉਹਦੇ ਭੈਣ ਦੇਣੇ ਦੇ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਲਾਉਂ। ਉਹ ਥੋਡੇ ਘਰੇ ਤਾਂ ਕੀ, ਜੇ ਥੋਡੀ ਬੀਹੀ ਵੀ ਵੜ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਦੀਂ। ਐਂ ਅਧ-ਵਿਚਾਲੇ ਡੱਬਾ ਨਾ ਦੇਹ। ਫਸਲ ਸਿਰੇ ਲੱਗ ਜੇ। ਅਸੀਂ ਜਮਾਂ ਨੀਂ ਰੋਕਦੇ ਤੈਨੂੰ।’

‘ਨਾ ਤਾਇਆ ਏਹ ਗੱਲ ਫੇਰ ਓਹਨੇ ਵੀ ਸੋਚਣੀ ਸੀ....ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ‘ਕੱਠਿਆਂ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨੈ। ਐਵੇਂ ਖਾਧੀ-ਪੀਤੀ ‘ਚ ਕਦੇ ਜੁੱਡੋ-ਜੁੱਡੀ ਹੋ ਗੇ। ਉਥੇ ਕੌਣ ਹੋਊ ਸਾਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲਾ। ਬੱਸ ਜਿੰਨੀ ਨਿਭ ਗੀ, ਠੀਕ ਐ....।’

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਘਰੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਈ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਹਰਚੰਦ ਖਾਸਾ ਚਿਰ ਕੋਲੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਓਦੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਡੇਰੇ। ਦੁਪਹਿਰੇ ਤਾਸ਼ ਆਲਿਆਂ ਕੋਲ ਵੀ ਗਿਆ। ਪਰ ਦਿਨ ਮਸਾਂ ਛਿਪਿਆ।

ਆਥਣੇ ਉਹ ਅੱਡੇ ‘ਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਦੇਸੀ ਦੇ ਠੋਕੇ ਤੋਂ ਅਧੀਆ ਲਿਆ। ਇੱਕ-ਦੋ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮਨ ‘ਚੋਂ ਅੱਗ ਭੜਕਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਿਆ, ਹੁਣ ਜੇ ਕਿਧਰੋਂ ਟੈਣੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਵਿਚਾਲਿਉਂ ਪਾੜ ਕੇ ਦੋ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਥੋਨੂੰ ਸਹੁੰ ਲੱਗੇ ਮੇਰੀ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਭਾਫ ਵੀ ਕੱਢੀ ਜਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਗੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਸੌ-ਸੌ ਗੱਲਾਂ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਨਾਲੇ ਆਪਣਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਹਾਨਾ ਈ ਭਾਲਦੇ ਐ ਗੱਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ।’

ਇਹ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਪਾਇਆ। ਦਿਨ ਛਿਪ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ‘ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਸ਼ਿੰਦਰ ਦਿਸਿਆ।

ਉਹ ਚੌਥੀ ਤੱਕ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿੰਦਰ ਛੇਵੀਂ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਲੀ ਰਲਦਾ-ਰਲਦਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਉਹ ਠੋਕੇ ‘ਤੇ ਰਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਹੜ੍ਹੇ ਖੇ ਤੇ ਹਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਫੈਕਟਰੀ ‘ਚ ਜਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚੱਕ-ਧਰ ਕਰਦਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਝੀ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ‘ਤੇ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਓਵਰ-ਟਾਈਮ ਵੱਖਰਾ ਮਿਲਦਾ।

ਉਹਨੇ ਸ਼ਿੰਦਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲੇ ਗਿਲਾਸ ‘ਚ ਹੀ ਸ਼ਿੰਦਰ ਨੂੰ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਿੰਦਰ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਸੰਦੇਹਾਂ ਈ ਫਿਰਦੈਂ? ਕੇਹਰ ਕੇ ਕੰਮ ਹੈ ਨੀਂ ਸੀ ਅੱਜ ਕੋਈ?’

ਹਰਚੰਦ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਕੰਮ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਹੁਣ ਅੱਡ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਂ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਉਹ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਤਾ। ਹੁਣ ਵੇਖਦੇ ਆਂ ਕੀ ਕਰਨੈਂ।’

ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਕਰਨਾ ਕੀ ਐ? ਸਾਡੀ ਫੈਕਟਰੀ ‘ਚ ਬਥੇਰਾ ਕੰਮ ਐਂ। ਓਥੇ ਮਿਸਤਰੀ ਲੱਗੇ ਵੇ ਐ। ਡੂਢ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਦਿਹਾੜੀ ਐ। ਦੋ ਸਾਲ ਕੰਮ ਚੱਲਣੈ। ਓਥੇ ਲੱਗ ਜਾ ਇੱਕ ਵਾਰੀ। ਓਦੂੰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰੰਗ ‘ਤੇ ਲਾ ਲੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ।’

ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਬਚੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੋ ਗਿਲਾਸਾਂ ‘ਚ ਪਾਈ। ਅਧੀਆ ਮੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਦਰ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਪਤੰਦਰਾ! ਉਥੀਂ ਕੱਚੇ ਜੇ ਕਰਤੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਲੈਨਾਂ ਇੱਕ ਅਧੀਆ।’

ਉਹ ਅਧੀਆ ਮੁਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਆ ਕੇ ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਆਪਾਂ ਹੋਰ ਰੱਬੋਂ ਕੀ ਲੈਣੈ। ਆਪਣਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਿਆ ਗੰਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲੋਂ।’

ਤੜਕੇ ਜਾ ਵੜਿਓ ਨਾਲ ਓਹਦੇ।’

ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਆਈਆਂ ’ਚ ਬਾਹਰ ਜਾ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਨਹਾ ਕੇ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰਚੰਦ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਏਹ ਉਹ ਭੈਣ ਦੇਣੇ ਆਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਦੇਣੈ। ਔਗ ਲਾ ਕੇ ਫੂਕ ਦੇ ਸਾਲੇ ਦੇ ਕੁੜਤੇ-ਪਜਾਮੇ ਨੂੰ...ਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਸਾਲਾ ਅਧ-ਹੰਢੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਕੇ।’ ਰੇਸ਼ਮਾ ਅੰਦਰੋਂ ਟਰੰਕ ’ਚੋਂ ਉਹਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਕੱਢ ਲਿਆਈ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਲਓ! ਆਹ ਪਾ ਲਓ।’

ਹਰਚੰਦ ਨੇ ਨਵਾਂ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ। ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਤੇ ਝੋਲੇ ’ਚ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਦਿਹਾੜੀ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪਾ ਸਕੇ। ਉਹਨੇ ਸਾਈਕਲ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿੰਦਰ ਕੇ ਘਰ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਿਆ।

-ਬੰਤ ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ